

A középkor hangszerei

A hangszerek felosztása: *bas* (lant, hárfa, fidula, psaltérium, organetto, fuvola, furulya) ↔ *haut* (schalmei, bombard, trombita, harsona, kürt, dobok, egykezes furulya dobbal).

A hangszerek szerepe a középkori zenei életben

a/ Az *haut* zene nyilvános volt, szinte mindenki hallotta. (katonai- és jelző-hangszerek, szabad téri- és nagy termekben tartott mulatsághoz való hangszerek) • a trombiták fenséget jelző szerepe, a reprezentativitás és a minőség; a hangszeresek száma mint gazdagság-jelző.

b/ a *bas* intim; csak az úri körök jutottak hozzá a csúcsmínőséghez (bár: 1442-ben egy nürnbergi körmeneten lant- quintern - organetto trió és lant - ének. duett lépett fel)

c/ a 14-15. században a hangszeres zene már meglepő egyformaságot mutatott Európaszerte: főleg német hangszeresek mindenütt (amint a polifon komponisták java németalföldi).

A hangszerek eredete:

a/ római örökség (lira, kythara, orgona, nádsípos fúvósok, trombitafélék, cintányérok, psaltérium(?))

b/ arab hatás (lant, fidula, rebec, később a vonó, amit több hangszerre is alkalmaztak)

c/ germán törzsek (hárfa, crotta)

d/ általában, minden népnél fellelhetők (furulyák, dobok)

Billentyűs hangszerek

orgonafélék, klavichord, csembalófélék (a 15. századig nem szerepelnek együttesben (kivéve az organettót), és nem is *bas*, nem is *haut* hangszerek) • Henri Arnaut de Zwolle (burgundi udvari fizikus és csillagász, †1466) már c. 1440 leírja orgonák, csembalók és clavichordok készítését.

Orgona: antik viziorgona billentyűzettel — nagy templomi orgona többszörös sípsorokkal (11-12. sz), húzattyúkkal — billentyűk újra (13. sz.) • Félreértések a nevek körül, mikortól volt orgona a templomokban (*organare* = éneket kíséreni. *Organista* = organum-szerző)? Az organista nem volt ménestrel, magasabb társadalmi rangja volt. gyakran klerikusok. Különösen a templomi orgona volt közmegebecsülés tárgya; sokat költött rá az egyházközség. • A 15. századra három fő típus alakult ki: templomi - pozitív - portatív. • *Templomi orgona*: önálló karzaton, darázs-fészek-szerűen falra tapasztva. leginkább a kórus (=a szentély előtti-körötti rész) közelében. 15. sz. közepe: nagy változások a templomi orgonákon:

nyelvsípek bevezetése, az 1450 előtt standard B – f⁷ kompass kibővülése, pedál és független regiszterek bevezetése. Észak-németalföld különösen fontos orgona-építő központ. Az orgonaépítetés nemzetközi piaca alakult ki, nagy business volt. Északi és déli (Olasz) irányzat kezd szétválni. A templomi organisták feladata: *supra librum* improvizálni időkitöltésül és alternatim, be-és kivonulási zenét játszani. képzés: szólamkönyvekből összejátszani darabokat, díszítési és ellenpont-gyakorlatok („fundamenta”). • *Pozitív*: hordozható, de nagy darab. külön személy kell a fűjtatáshoz. Főleg udvaroknál

használták(Beatricét pl. hajón szállították Budára), hasonlóan a csembalókhoz és klavikordhoz. • *Portatív*: leginkább a *bas* együttesek tagja, a szoprán szólamban. Egyik kéz játszik a billentyűkön, a másik fújtat: monofon hangszer, kb 1" – 2 oktáv hangterjedelemmel. Egyetlen fúvója volt, szelládája nem, így szükségszerűen légvételi szünetek tagolják a játékot.

Clavichord (vsz. a *monochord*ból; a billentyűk érintő-szegben végződnek, az nyomódik neki az egyik végén textillel tompított húrnak: a tompítatlan szakasz rezeg, amíg az érintő megtartja. *Kötött* clavichord: amikor egy húrhoz több billentyű is tartozik. *Szabad*: amikor minden hang külön billentyűn szólal meg.): a 14. sz. első felétől.

Csembaló (a billentyű *ugrót* lök fel, az ebbe illesztett *toll* pengeti a húrt), *clavicisterium* (csembaló függőleges húrozattal), virginál (kis, többnyire téglalap alakú kereszthúros csembaló): vsz. a *psaltériumból* (kézzel v. tollal pengetett, trapéz-alakú rezonáns dobozra feszített húrok): vsz.14. sz. második felétől.

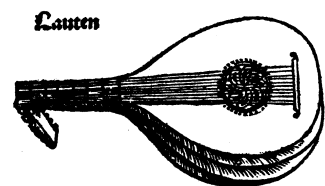
A billentyűs zene forrásai: i) Az első kotta (sőt, ez az első fennmaradt hangszerspecifikus kotta): Robertsbridge Ms: estampiek és vokális intabulációk (facsimile-részlet alább). ij) Codex Faenza (lant-duett vagy orgona?) iij) C. Paumann (vakon született orgonista és lantos, Európai hírű virtuóz): Fundamentum organisandi 1452. iiij) Buxheimer Orgelbuch 1452 és 70 között. v) néhány további kisebb forrás, legtöbbször német.pl. Adam Illeborg gyűjteménye: (1448): első utalás pedálra. • A fennmaradt kották nyilván csak egy töredékét képezik a korban játszott anyagnak, egy-egy orgonista repertoárjának egy részét; illetve valakinek az oktatását szolgálták, de képet adnak arról, mi mindent orgonáltak: i) polifon dalok feldolgozásai (egyszerű intabulációk és gazdagított-átalakított, díszített anyagok) ij). vokális tenorokra és basse dance-okra tételek (a Buxheimer a legnagyobb fennmaradt basse dance-kidolgozás-gyűjtemény!) iij). gregorián tételekre írt „fantáziák” (Ezek alapján tudjuk elképzelni, milyen lehetett a supra librum orgonálás. Egy orgonistának kellett tudnia ezt is, akárcsak időkitöltő játékot.). iiij) eredeti hangszeres darabok (estampiek és praeambulumok) v) fundamentumok és klausulák: csak német forrásokban. mindegyik inkább leírt ad hoc átírat, mint kiérlelt kompozíció. • *Kottairás*: A billentyűs kottírás: néha menzurál, de német földön csak a jobb kéz; a bal abc-s névvel. (tabulatura) Több tekintetben is a modern kottairást előlegezi: i) partitúraszerű (szemben a vokálpolifóniával), ij) additív (szemben a menzurálkotta hierarchikus osztásával) iij) oktáv-rendszerű, szemben hexachord-rendszerrel.

Bas hangszerek és együttesek

Legfontosabbak a húros hangszerek a *bas* egüttesek magva a lant és fidula. Mellettük hárfá, rebec, organetto, esetleg (váltó hangszerként) furulya, fuvola (a 15. században ritkán), hackbrett, psaltérium. Ritkábban tekerő, tengeri trombita.

A 15. századi udvaroknál már általában 2-7 (leginkább 3-4) fizetett *bas* minstrelt alkalmaztak. Hogy énekeltek-e a hangszeresek — nem tudjuk.

Lant: közelkeletről, Spanyolország mór megszállása vagy az itáliai-délfrancia keleti kereskedelmi kapcsolatok révén. • Kezdetben 4-5 kórus, pengetővel, közeli húrok bélből (esetleg bundok nélkül) • vsz. monofon; a 15. században alakul ki a pengető helyett ujjal való játék, (a váltott hüvelyk-mutatóujj-technika, ami a polifon játékot lehetővé teszi), s a 6 kórusos (5 dupla, legfelül szimpla húr) változat; megjelenik a szóló-lantirodalom (fantáziák és ricercare-ok). • A 17. században alakul ki a basszuhúrok sorozata (continuo-játékhoz); ekkor a lant a legfontosabb polifon

hangszer, fontosabb az orgonánál (lényegében az összes lantra kiadott darab polifon)). • Tabulaturás lejegyzés.

Lantduó: a legfontosabb *bas* együttes ca. 1430-tól a xvi. sz. elejéig.

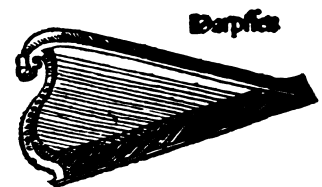
• A duóból a szoprán: előre megírt v. improvizált, de mindenképpen díszített, diminuált. Gyakran quintern (v. guittern, kvinttel magasabb, csepp alakú, ívelt kulcsszekrányú lantocska) játsza. • A kíséret: „tenorista”: egy szólam v. esetleg tenor + contratenor egyetlen hangszere. • Állandó duók, néha 15 éven keresztül. • A nagy korabeli népszerűség ellenére mindössze 5 lantduó-darab kottája maradt fenn.

Lantos együttesek: A lantduók akármelyik szólama helyett lehetett fidula (vedel), a szoprán helyett rebec ((klein)geige). • Néha organetto (csak felső szólam) v. esetleg furulya, fuvola: a lant-portatív duó 1430 (50)-től népszerű (az orgona emelkedő népszerűségének köszönhetően). A század vége felé színesednek az együttesek: Néha 3-4 lantból álló együttes (vsz. hangszerenként egy szólam, kivált a folső díszítve). Három szólamú együttesek: lant(quintern) / rebec / organetto / furulya, v. lant / fidula / hárfa / cimbalom, v. lant / fidula / hárfa / cimbalom. • A lant harmadik fontos szerepe az ének-kiséret: mint chanson-tenor, és mint „énekmondó (sprecher)” kísérete Néha nők is énekeltek.

Cister, citole: fémhúros, laposabb hátú (de cikkelyezett), kávas lant-féle, fémhúrokkal, a nyak mellett szarvacskákkal.

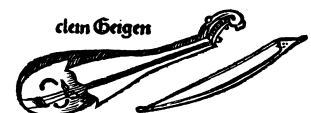
Hárfa: a kelták hangszere, a népvándorlás hozza magával (első fennmaradt példánya egy 14. sz. ír hárfa) • Nagyon széles körben elterjedt hangszer; a fő komponáló hangszer a xiv. században (mint később a lant, majd a clavichord, illetve ma a zongora) • Sokféle hárfa volt, nyolc – húszegynéhány húrral. Alakja karcúsodott az idők során • Diatonikus hangszer, profik kifejlesztettek egy ujjal való húr-rövidítési technikát a hangok félhanggal való felemeléséhez. • A 15. században kevés fizetett hárfás működött; talán másodlagos hangszerként kezelték. • Funkciói: szóló - együttesben - énekkísérő.

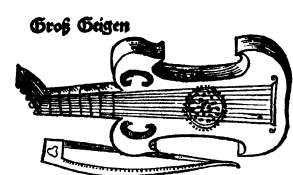
Vonósok: Fidula, rebec, viola (néha az elnevezések keverednek).

Fidula (fidel, vedel, fiddle, vielle (≠viola!)): változatos formában, de mindig *lapos hát, világos különbség a nyak és a test között*. gyakran bundok. • A 11. századtól a 16.-ig használták. • Johannes de Grocheio és Jerome de Moravia (Párizs, 13. sz.): leírásai adnak ismertetést a hangolásról (nehéz értelmezni sok pontját, nem világos). • Mire használták? *ének-kiséret* (ez volt a fő trubadúrhangszer! vonósok-trubadúrlíra, regény!), *tánczene*, *polifon* szólam? (Fő kérdés: lapos vagy ívelt híd. az első esetben alkalmatlan polifóniára.) • Hangszerek alig maradtak fenn, ami van, az is xvi. századi. • Néhány ábrázoláson második híd: rezonások alul, mint a barokk viola d'amorén?

Rebec (rebebe, geige (1450 és 1500 között a „geige” egyszerűen vonóshangszert jelöl!)): körte alakú, testtel egybefolyó nyak, érintők nélkül. • Vsz. közelkeletről (rebab). • Az ábrázolások alapján különösen kevert együttesekben (lanttal és organettóval) népszerű 1400 körül, 1500 körül eltűnik a képekről. •

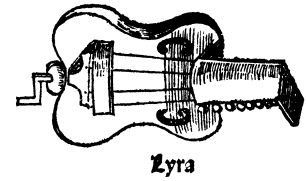

Együttesek: a 14. század elején különösen népszerű a fidula (még a régi, középkori funkcióban: „mester”-nek titulált, jól megfizetett zenészek szórakozásokhoz, illetve énekmondó kíséretében). • 1380 körül már duettek (mint a lant esetében)(két fidula, vagy rebec-fidula (a rebec fölül)), főleg udvaroknál tartja magát, városokban kevésbé. • A 14. század közepétől a vegyes együttesekben szerepel; szóló

és kísérő szerepben a lant kiszorítja. Míg korábban a fidula csak professzionista hangszer volt, ebben a korban kezd a felemelkedőben lévő úri amatőr muzsikában is részt kapni.

A *lyra* név három különböző hangszert is jelölhet: i) a 14-15. században *fidula* („lyra da braccio”: az itáliai énekmondók - vándorköltők hangszere), ij) korábban *crotta* (téglalap alakú, észak-európai vonóshangszer egy síkban fekvő húrokkal) iij) *tekerő* (gyakori középkori nevei: organistrum v. symphonia) annakidején elterjedt népi / koldushangszer volt, úri körökben inkább kuriózum, rusztikus jelleggel.

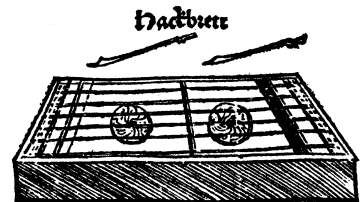

Lyra

További, ritkábban használatos bas hangszerek:

psaltérium: háromszögletű vagy disznófej alakú keretre feszített húrok, pengetve. Talán antik örökség, talán keletről jött.

hackbrett: cimbalom, a mai módon egymás alá befutó húrokkal. 1400 előtt északon kisebb divathulláma futott le; a xv. századi profi együttesekben ritka résztvevő, akárcsak a psaltérium.

tengeri trombita (trumscheit, tromba da marina

talán a monochordból (ami igazából nem hangszer, hanem eszköz a hangközök méréséhez) származik):

hosszú, tölcséres test, két húr, aszimmetrikus, a hangot recsegőssé tévő cipőforma húrláb; vonóval üveghangként megszólaló felhangokat (trombita-jelleg.) lehet játszani rajta. • A 15. sz. elején jelenik meg néha tenor / contratenor szerepben; a 18. századig tartotta magát trombitapótlóként (apácahegedű, nonnengeige).

Trumscheit

organetto - furulya - fuvola: azonos funkciójú, a felső szólamot játszó hangszerek a bas együttesekben. A fuvola bas hangszerként a 15. században eltűnt a levéltári anyagokból, képeken is alig szerepel, pedig előtte is, utána is szerepel (vsz. az újonnan feltalált furulya szorította ki); csak katonahangszerként, dobbal („svájci pár”).

Haut hangszerek és együttesek

Jelző- és katonai hangszerek: trombiták, kürtök, dobok. Egykezes furulya dobbal, svájci pár. Virtuóz hangszerek: Schalmei, bombard, harsonafélék, később cink. Alacsonyabb rangú tánczenéhez dudafélék.

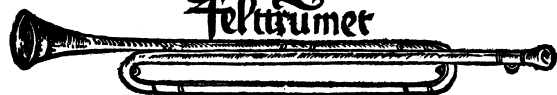
Kürt (cornu, cor, horn, thurner horn): rövidebb, 1,2-1,5m, táguló csővű, rézből; a 14. sz. ban egyenes, később (a fémművesség fejlődésével) gyakran s-formájú, (hosszabb csővel), majd a mai (trombitaalakú) hurok. (a 14. sz. végétől kör alakba csavarva is) vadász- és leginkább jelző-hangszer, nem olyan nagy presztizsű, mint a trombita (a világi hatalom szimbóluma). Játékosa (megszólaltatója): turhutter vagy torwarter.

Thurner Horn

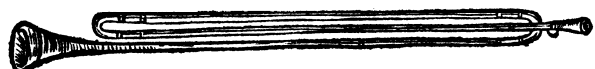

Trombita (trumpet, trummet, trompette; a xiv. sz. végén busawm, pusawm, főleg a nagy méretű hangszerekre) Hengeres csővel, ezüstből, 2-2,5m; csak a végén tágul. A trombita is korábban egyenes, később s-forma, végül visszahajtott. Nagyhangú, nagytestű változata: feltrummet (=mezei (=harcmező) trombita). katonai és királyi hangszer. • Idővel nőnek az együttesek: c.1350: két királyi trombitás. 1400: 5-6, 1450: 10. 1500-ban Miksa császár 12, néha több. A bajor herceg, a brandenburgi örgróf, stb. alig maradtak le ettől. Kis

Feltrummet

Claretta

költségvetésű udvaroknál ugyanaz a két ember szolgált lant-duóként és alta capellaként. Ez ritka volt, viszont a *bas* együttesek körében gyakori volt, hogy ugyanaz a figura több hangszeren is játszott. A burgundi udvarnál megkülönböztettek harci trombitásokat és trombitás minstreleket. Városok is alkalmaztak trombitásokat: 1415-ben Firenze 6-ot, s jelentős együttese volt Velencének és Ghentnek (pl. Jacob Obrecht apja, Willem Ghent egyik trombitása volt), Augsburgnak, stb. a város elé érkező király megfúvatja trombitáit, a városiak válaszolnak, a két együttes közösen kíséri a palotába. Nagy eseményekkor (esküvő, stb.) 70-120 trombitás is összejött. • 1420 körül feltalálják a tolómechanizmust (Zugtrompette, tromba da tirarsi). • A játéktechnika és az alap-hangszer is fejlődik. a korai trombiták két hangjával szemben 1400 körül már vsz. a hatodik felhangig játszanak a vokális „a la trombeta” szólamokból ítélve). 1458-ban Burgundiában egy bálon trombiták hangjára táncolnak, 1478-ban koráldallamot játszanak: ez a technika nagy fejlődését jelenti. 1474-ben egy szemtanú leírja, hogy a szász herceg trombitásai szokatlanul játszanak, elképzelhetetlenül magas hangokat szólaltatnak meg. A 15. század végén már megkülönböztetik a *claretát* (később clarino: kisebb testű, kecsesebb, magasabb hangú trombitaféle). A 20. felharmonikusig menő technika talán már az 1450-es években kezd kifejlődni. • Semmilyen kotta nem maradt fenn: talán főleg improvizáltak, de vsz. kötött jelentésű szignálok, vagy azok felhasználásával.

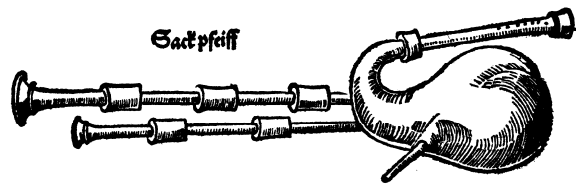
Schalmei (schawm, piffari, pfeifen, tárogató, töröksíp): keletről származik, bár nádas hangszereket az antik időkben is használtak (tíbia, aolus) Az oboa őse. Európában jóval 1350 előtt divatba jött A legkorábbi fennmaradt hangszer 16. századi. A közel-keleten és Spanyolország egyes vidékein a mai napig fennmaradt népi hangszerként. Nagyon egyszerű felépítésű, európaszerte nagyon egységes felépítésű hangszer volt. (Még a hangolás is egységes lehetett: amikor egy olasz fejedelem meghívott egy nürnbergi schalmeiest, búcsuajándékkul a várostól egy schalmeit kapott, hogy ott azon játszhasson!) Duplanádas, kúpos furatú, végén tölcsér, ca.

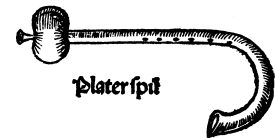
60 cm hosszú. A 14. század vége felé készültek hengeres végűek is, de ez 1420 körülre kimegy a divatból. Szájtartó „piruette” veszi körül a nádat. Hét játszóllyuk (az alsó dupla: jobbkezes - balkezes) és alul, a tölcsér közelében szél(hangoló)lyukak vannak rajta. Hangterjedelme d'-ről indul, két oktáv kromatikusan felfelé (az alsó két félhang zűrös, a felső 3 hang csak a legjobbknál jön ki biztosan). Széles dinamikai tartománya van, nagyon formálható, kifejező hang. 1500 körül megjelennek a szélsapkás schalmeiek is („rauschpfeif”): kisebb hangterjedelem, kisebb flexibilitás (kis jelentőségű). • Kvinttel mélyebb változata (c. 75 cm): a *pommer* (bombard, bomhardt) alul billentyűvel, melyet „fontanelle” (=kutacska fr.) véd. A 14. sz. folyamán alakult ki.

A 14. század közepétől: *schalmei-pommer duók*. A kontrapunkt (mely Európán kívül ismeretlen!) bevezetése radikális változás volt (szoprán és tenor-funkció: Machaut-stílus hatása!); a moszlim együttesek a mai napig megmaradtak a kvázi-homofóniánál. Fennmaradt egy primitív tenorral írt a2 darab egy Salzburgi szerzetes kompozíciója, „gut zu blasen” felirattal. 1375-től ez a két hangszer képezi az „*alta cappella*” (=hangos együttes) magvát. Már 1380 körül a leggazdagabbknál háromszólamú együttesek működtek: a xiv. sz. végén harmadik hangszerként néha duda, esetleg kis üstdob szerepelt, a 15. században már inkább még egy schalmei v. inkább pommer, 1430 után leginkább tolótrombita. Az együttesek létszáma nő, már 1400-ból is tudunk 6 fős csoportról, de a szólamszám vsz. 1500-ig nem nőtt 3 fölé. • Mindig csak profik játszottak rajtuk! A játékosok biztosan transzponálnak kvartot, kvintet, nagyszekundot, hogy jól játszható fekvésbe kerüljenek a darabok.

Duda (sackpfeiffe, cornamusa) kúpos dallamsípval, 7 játszólyukkal és hüvelyklyukkal, duplanádas. E mellett 1-2 burdon: a mélyebb 2 oktávval a chanter alatt, az esetleges másik kvinten v. a közbülső oktávon. A xv. századi együttesbeli karrierje után az alsóbb rétegek hangszere lesz. (lásd Breughel: Parszt-lakodalom)

Hólyagsíp (platerspiel): kis, egysípós duda, gyakran görbekürt-alakban, de kúpos furattal; néha két méretben. Egy-két levéltári utalás hólyagsípós ill. dudásra felbukkan, de nem általános. Mindkét hangszer különös játéktechnikát igényel a megszakítatlan hang miatt.

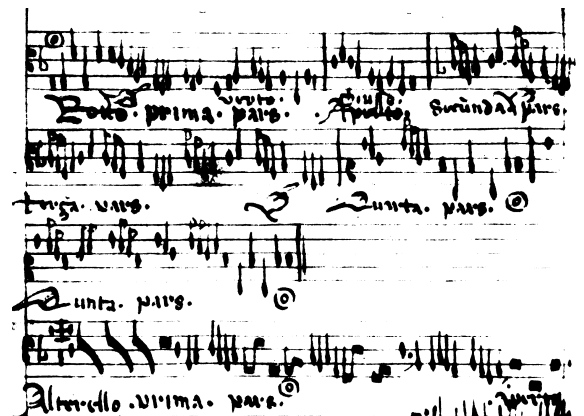

Harsona (trombone, busine, sacqueboute, posaune): kettős zug, a játékos feje mögé kanyarodó cső. Pontos fejlődését homály fedi. a tolótrombitából alakult ki, a attól kettős kihuzat különbözteti meg. A legkorábbi fennmaradt hangszer 16. századi. • Nagy a korabeli elnevezésbeli zűrzavar, a képeken sem mindig egyértelmű, hogy mit látunk. A *trombone* szó először Itáliában bukkan fel, 1439-ben, vsz. tolótrmbitára. ugyanakkor harsonát egyszerűen trombitának v. tolótrmitának tiuláltak 1500 körül. 1468. Burgundia: *trompette sacqueboute*. • Már 1380 körül megkezdődik a rezések (vsz. tolótrombita) bekapcsolódása az alta cappellába. Ezt a játéktechnika és a tolómechanika kifejlődése teszi lehetővé. A hangterjedelme nagyobb, mint a bombardé, a hang érdekes. Contratenor szerepre kiváló (bár lehet, hogy néha cseréltek, és tenort játszott)

Együttesek: az alta cappella (20. századi terminus, annak idején csak „alta” v. „piffari”) a legfontosabb hangszeres képződmény a késő-középkorban. Néhány haut hangszeres (népszerű virtuózok) életrajzát viszonylag jól ismerjük; többségük német. A másik alapvető *haut* együttes-típus: trombiták üstdobbal. • Az *haut* együttesek összetétele állandó volt, szemben a *bas* együttesek változatosságával. A schalmei-játékosok kivételével az *haut* játékosok egész életükre egyetlen hangszerre specializáltak magukat (nem így a *bas* együttesek tagjai: egy *bas* minstrel (pl. a neves Conrad Paumann) játszott szólóban lanton és kis-nagy orgonán, együttesben is). • A 15. század vége felé az éles *haut-bas* elkülönülés néhol oldódik: szegényebb udvarok alkalmznak lantozni tudó síposokat és hasonlókat. (*haut* és *bas* hangszerek együtt nem játszottak, egy-két különlegességszámba menő alkalmat leszámítva). • A négyszólamú kor kihívásai kikezdek az *alta* állandóságát: megjelennek a nagyobb pommerek és a dulcián (=kétrét hajtott pommer, a fagott őse). A 16. században aztán megjelennek a homogén együttesek sok hangszerből, így a pommerből, dulciánból is.

Az 1400 előttről fennmaradt, valószínűleg hangszeres darabok

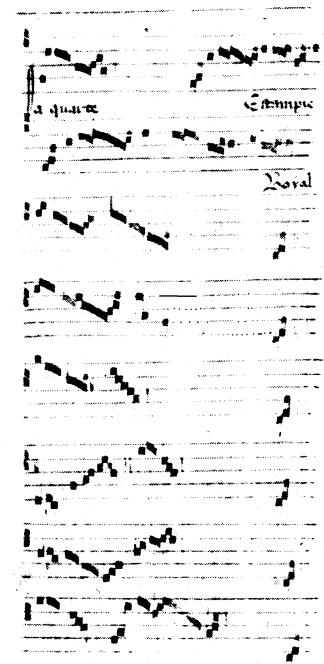
a/ London, Brit. Mus. Add. 29 987 olasz (firenzei) kézirat, c.1400. 15 darab: *Istanpitta Ghaetta*, *Cominciamento di gioia*, *Isabella*, *Tre fontane*, *Belicha*, *Palamento*, *In Pro*, *Principio di virtu*, *Trotto*, *Lamento di Tristano*, *La manfredina*, *4 saltarello*. vsz. egy együttes repertoárjához tartozott. Szinte leírt improvizáció, primitív vázra gazdag díszítések. Többnyire 4-5 puncta, szabálytalan ritmus (talán nem tánczene, hanem virtuóz hangszeres darabok?), szabálytalan tonalitás.

b/ London, Brit. Mus. Add. 28 550 („Robertsbridge-kódex”) — 1350 körüli töredék a Robertsbridge-apátság krónikájába kötve. Az első fennmaradt billentyűs darabokat tartalmazza: 1 *estampie*[?] töredéke, 1 *estampie*[?] 1 *Retrove*, 3 „modern” francia motetta intabulálva (az utolsó töredékes) A felső szólam *Ars Nova*-notációval, az alsó betűkkel lejegyezve. Vsz. egy magasab körökben mozgó művész hagyatéka.

c/ London, Brit. Mus. Harlianus 978 — a nyárkánont is tartalmazó kéziratban (13. sz. második harmada) 3 kétszólamú darab cím és szöveg nélkül. Kimért, északi, tudatos, alapos kompozíciók; vsz. nem tánc, s nem is kifejezetten hangszeres zene, hanem *conductus*-írást akar tanítani.

d/ Párizs, Bibl. Nat. f. fr. 844 — a „Chansonnier du roi” (trubadúr-dalokat tartalmazó kézirat a 14. sz. elejéről) későbbi függeléke, Anjou Károly szicíliai király francia udvarából: 11 darab: 8 *Estampie Royal*, számozva 1-8-ig: *Prime*, *Seconde... Huitieme*. 1 *Dansse real*, 1 cím nélkül, 1 *Danse*. Vsz. tényleg tánczene, egy együttes repertoárjához tartozott. (facsimile-részlet →)

e/ Bamberg: a kódex (az egyik fő motetta-forrás. c. 1285) függelékében 7 motetta szöveg nélkül; vsz. hangszeres darabok (az egyik cím: „A fidulások dícséretére”) 5 az „in saeculum”-tenorra (*In saeculum longum*, *In saeculum vielatoris*, *In saeculum breve*, *In saeculum d’Amiens longum*, *In saeculum d’Amiens breve*)

f/ Montpellier, Bibl. de la Faculté de Médecine, ms. H. 196 — a kódexben (a másik leghíresebb motetta-forrás, c. 1275) egyetlen darab (vagy esetleg több *basse-dance*-tenor egymás után: „Chose Tassin” – vsz. Tassin ménestrel műve, aki 1284- ben Szép Fülöp szolgálatában állott), a kézirat később írt függelékében

g/ Oxford, Bod. Lib. Douce 139 — kézirat-töredékben (13. sz. utolsó harmada) egy darab: egyszólamú, többszólamú végződésel. A kéziratkorrekció-nyomok; vsz. piszkoszat.

